

Аннотация

Гришук О. В. Отдельные философско-правовые аспекты взаимосвязи человеческого достоинства и естественного права. – Статья.

В статье исследуются философско-правовые аспекты взаимосвязи человеческого достоинства и естественного права. Естественное право рассматривается как такое, что имеет духовную первооснову и является средством, призванным гармонизовать человека и общество. При этом особое значение имеет закрепление человеческого достоинства и естественного права в позитивном праве и создание действенных механизмов их охраны и защиты.

Ключевые слова: человеческое достоинство, естественное право, позитивное право.

Summary

Gryshchuk O. V. Selected philosophical and legal aspects of the relationship of human dignity and natural law. – Article.

In the article probed philosophical-legal aspects of intercommunication of dignity of human person and natural law. A natural law is spiritual principle which must bring a man over and society to harmony. Thus, fixing of dignity of human person, natural law in a positive law and creation of effective mechanisms of their guard and defense has an important value.

Key words: dignity of human person, natural law, positive law.

УДК 340.12

В. В. Завальнюк

АНТРОПОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ ПРАВА

Мало яку іншу тему висвітлено в науковій літературі так ґрунтовно й водночас суперечливо, як правову культуру. Сьогодні на основі правових, соціологічних, філософських, антропологічних та інших підходів до визначення правової культури вироблено більше 250 її дефініцій.

Правова культура – унікальне явище, особливий зріз, аспект правового життя суспільства, що віддзеркалює рівень і ступінь накопичених правових цінностей, тих особливостей права та юридичної техніки, які належать до духовної культури, правового прогресу.

Зауважимо, що правову культуру можна розглядати як властивість людини – суб'єкта історичного процесу, оскільки культуру ми оцінюємо залежно від того, наскільки вона сприяє чи заважає вияву людського в процесі діяльності людей, є результатом або засобом їхньої самореалізації й забезпечення прогресивного розвитку. При цьому кожна людина виступає як об'єктом культурних впливів із боку оточуючих її людей, так і активним суб'єктом таких впливів. Правова культура є особливим розумінням правового життя, охоплює всі його сторони, що зумовлює першочергове значення теоретико-прикладних досліджень у галузі правової культури.

З позицій антропологічного підходу культура в цілому розуміється як сукупність благ, створених людиною, на відміну від природних благ. Соціологічний аналіз дозволяє трактувати означене поняття як компонент суспільного життя у вигляді сукупності духовних цінностей. Культура розглядається як певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, які історично склались.

Відзначимо, що перевагою антропологічного підходу є глибина аналізу культури як прояву різноманітних сфер людського життя [1, с. 572].

По-перше, антропологізм правової культури проявляється в тому, що правова культура особи дозволяє досягнути синтезу суб'єктивного права, притаманного кожному, та об'єктивного права, яке існує поза волею окремо взятого індивіда.

По-друге, юридична антропологія здобутками свого етнологічного напрямку вже довела, що кожна правова культура має право на автономію серед інших видів культури, що у світі існує плюралізм правових форм, множинність правопорядків, причому, очевидно, не існує їх етнічної чи державної ієрархії (хоча співвідношення міжнародного й національних правопорядків в ідеалі мало б бути саме ієрархічним).

По-третє, юридична антропологія дозволяє розкрити динаміку правової культури, визначивши її центр і периферію, рушійні сили, конструктивні та безвихідні напрями динаміки правової культури [2, с. 47]. Антропологічна сутність правової культури уможлиблює її розвиток з огляду на здатність людини та створених людьми спільнот до розвитку й прогресу.

Ю.М. Тодика справедливо констатує: «Становлення України як правової, демократичної, соціальної держави передбачає високий рівень правової культури громадян, соціальних груп, усього суспільства» [3]. Усе це потребує прийняття ефективних засобів щодо перебудови правового виховання, організації юридичного всеобучу як загальнодержавного завдання, яке охопить усі верстви населення. У питаннях становлення сучасної правової культури населення необхідна цілеспрямована правова політика держави як важлива частина загальнодержавної політики. Це науково обґрунтована, послідовна діяльність державних і муніципальних органів зі створення ефективної системи правовиховної діяльності, комплексного використання в цьому аспекті правових та організаційних засобів, що працюють на укріплення дисципліни й формування правової державності українського народу, високого рівня правової культури [3]. Рівень правової культури суспільства, соціальних груп, індивіда суттєво впливає на весь спектр державно-правових процесів у країні. Тому формування демократичних підвалин українського суспільства на сучасному етапі безпосередньо пов'язується з процесом розвитку й динаміки правової культури, можливістю застосування сучасних європейських норм і стандартів. Вони є предметом конкретної правової політики, визначають науковий пошук сучасних загальнотеоретичних, галузевих і спеціальних правових досліджень із точки зору людиномірності [4]. Більшість досягнень останнього часу в правовій сфері пов'язувались із висуненням ідеї прав людини як основної в правовому розвитку, що перебуває в руслі антропологізації права. Водночас очевидним є, що поміщення людини до центру правової системи, а прав людини – до центру системи права не має підмінити саме об'єктивне право, тим більше скасовувати діалектичний зв'язок між суб'єктивними правами індивіда та його обов'язками. Суб'єктивне право часто виступає синонімом сваволі людини («роблю, що хочу, головне, щоб мені за це нічого не було»). Такому викривленому сприйняттю прав та обов'язків значною мірою посприяла тоталітарна традиція нехтування правами людини. І сьогодні люди, які, говорячи словами героїні Ф.М. Достоєвського, «ніколи досита хліба не їли», у правовому житті насамперед «кидаються» на права.

Однак ігнорування обов'язків у праві є настільки ж небезпечним, як і недооцінка ролі суб'єктивних прав. Варто погодитись із висновком О.С. Дьоміної, що не лише права, а й обов'язки людини є найважливішим компонентом права [5, с. 105]. У руслі піднесення обов'язків поряд із правами людини, на нашу думку, має відбуватись правове виховання населення.

Ще один важливий момент антропологізації правової культури пов'язується з поняттям правової активності особистості. Хоча поняття правової активності було добре вивчено ще за радянських часів (роботи П.П. Баранова, Ю.М. Оборотова, В.М. Шафірова), сьогодні очевидно є актуалізація цієї проблематики. Позитивне ставлення до права та психологічна готовність людини до здійснення соціально-корисних дій у сфері правового регулювання нині стають вирішальною рушійною силою у формуванні правової культури посттоталітарного, демократичного нового суспільства [6, с. 11].

Сучасний етап розвитку правової культури українського суспільства характеризується також ціннісною переорієнтацією зв'язків держави й людини. Вихідним елементом стає людина, а держава покликана захищати її права. Формування сучасної правової культури передбачає насамперед її орієнтацію на права людини. Вирішення завдань із формування сучасної правової культури громадян залежить не лише від держави. У цьому напрямі також потрібні зусилля суспільства, кожної людини. Зрозуміти сутність правової культури можна лише тоді, якщо дивитися крізь призму діяльності людей. Правова культура не існує поза людиною. Вона зумовлюється тим, що людина постійно прагне шукати смисл власного життя й діяльності, удосконалювати себе та світ, у якому живе [6, с. 11].

Наголосимо, що сучасний стан правової культури в Україні характеризується антропоцентричною спрямованістю, хоча й досі спостерігаються деякі негативні явища на кшталт ксенофобії та національного шовінізму. З одного боку, за всі роки незалежності в Україні не було випадків масових виявів етнічної нетерпимості, а з іншого – за цей час помітно зріс рівень психологічної відособленості й ізоляціонізму щодо представників більшості національностей. Так, останні дослідження показали, що в масовій міжнаціональній свідомості дорослого населення України зберігається високий рівень східнослов'янської відособленості, національного ізоляціонізму та ксенофобії. Як «своїх» населення України традиційно сприймає переважно етнічних українців, росіян і білорусів. Представники більшості національностей сприймаються як «чужі» та «видворяються» масовою свідомістю за межі України. Деяке «послаблення» спостерігається щодо «історичних сусідів»: близько половини українських громадян як жителів України допустили б ще євреїв, поляків, молдаван і кримських татар, тобто представників тих народів, з якими наш народ має історичний досвід спільного проживання. Подібна конфігурація національних переваг дозволяє припустити, що в основі національного ізоляціонізму, який домінує в масовій міжнаціональній свідомості населення України, закладені архаїчно-традиціоналістські ціннісні орієнтації. Вони значною мірою визначають формування, розвиток і консолідацію системи соціальних відносин на цьому етапі розвитку українського суспільства [7].

Загальний підсумок трансформації масової свідомості є таким: за роки незалежності України питома вага психологічно відкритих (толерантних) людей знизилась

більше ніж у 3,5 раза. Майже половину населення нині складають громадяни з ізоляціоністськими установками щодо міжнародних відносин. Особливу тривогу викликає розростання ксенофобських установок: чисельність їх носіїв останнім часом зросла більше ніж учетверо [7].

Динамізм і стабільність державних та правових систем приводить до дедалі більшої соціально-регулятивної множинності й багатоваріантності, зміни їх ролі й місця в суспільних відносинах та, відповідно, різних підходів щодо пізнання й визначення їх сутності. Історична тенденція соціального життя в Україні визначає рух суспільства до більш досконалого типу права, поглиблення його гуманізму, демократизму та загальної антропологізації [8].

Регулююча функція правової системи України спрямовується на забезпечення взаємодії індивідуального й колективного, приватного та публічного чинників, які завжди перебувають у відносинах не лише взаємозалежності, а й суперечливості, оскільки кожен із них окремо є потенційно внутрішньосуперечливим. Регулятивна функція правової системи України поділяється на два відносно самостійні, проте взаємопов'язані явища: індивідуальні права й свободи та публічні інтереси суспільства [9]. В основу механізму забезпечення прав і свобод особи покладено антропологічний принцип права, який забезпечує цілісність його реалізації як якісно самостійного явища правової системи. Характеризуючи цей механізм, Н.М. Оніщенко підсумовує: «Це комплекс взаємопов'язаних, взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів і загальносоціальних умов, які створюють належні юридичні та фактичні можливості для повноцінного здійснення прав і свобод людиною. Сутністю гарантій основних прав і свобод людини й громадянина є умови, які повинна створити держава для їх реалізації» [8].

Антропологізація права пов'язується з глибоким переворотом у суспільних відносинах. Вона досягається тією мірою, якою посилюється загальносоціальний елемент у законодавстві та правозастосуванні. Підвищення загальносоціальної значущості права є однією з ознак формування правової системи в державі [10].

Державно-правовий зміст правової системи України характеризують три основні складові антропологічного принципу права: а) природні права й обов'язки людини та міра їх закріплення й гарантії в позитивному українському законодавстві; б) інноваційні правові можливості людини, що виникають у результаті розвитку науки, культури, зростання добробуту суспільства та закріплюються в нормативно-правових актах; в) правові пільги чи правові обмеження, встановлені державою для людей, які належать до певного прошарку, класу, дотримуються тієї чи іншої релігії [11].

Однією з основних тенденцій в Україні можна визнати поступове й послідовне зближення природно-правових і державно-правових засад у правовій системі, яке відбувається зі зростанням загальнолюдської культури, реалізацією морально-гуманістичних суспільних ідеалів. Тому соціальне значення української правової системи залежить насамперед від того, як вирішується головне протиріччя між природно-правовими та державно-правовими засадами з огляду на антропологічні принципи права. Якщо українське суспільство зможе створити сприятливі (демократичні) умови для послідовного й успішного вирішення цього протиріччя, воно відчує позитивний вплив правової системи в справі затвердження загальнолюд-

ських цінностей та ідеалів. А з огляду на те, що право є також засобом вирішення суспільних протиріч, існує підстава стверджувати, що правові явища у своїй сукупності є якщо не джерелом, то своєрідним каталізатором формування громадянського суспільства [12].

Важливе значення для нормального функціонування українського суспільства в демократичному режимі, реалізації антропологічного принципу, вільного розвитку особи має система спеціальних юридичних гарантій, закріплена в Конституції України та інших нормативно-правових актах. Це надає громадянам і громадським структурам відчуття правової захищеності, переконаності в безперешкодному здійсненні своїх прав і свобод, виконанні обов'язків. Розвиток правової системи України на основі антропологічного принципу права, внутрішніх загальногуманістичних якостей, чіткої структурованості, ідеологічної та психологічної аури активно впливатиме на формування суб'єктивних установок у людей, сприятиме встановленню нормативних відносин у суспільстві [13].

Відповідно, цінність правової системи України значною мірою визначається тим, яке місце в ній посідає особа, яку їй відведено роль, як охороняються й захищаються її інтереси, честь і гідність, якими правами вона наділяється та якими є гарантії цих прав. Під час оцінки правової системи України необхідно виявити, наскільки вона дозволяє особистості розкрити свої можливості й здібності, реалізувати свій соціальний і моральний потенціал.

У літературі проблема правової системи України досить часто розглядається з позицій онтології організаційно-правових форм об'єднання суб'єктів права. На сучасному етапі розвитку української державності такий ракурс здається недостатнім. Його варто доповнити особистісним підходом до правової системи суспільства, його демократизації. Саме особа є водночас представником певних соціальних груп, їх установ, юридичних осіб та особистих інтересів. Особистісні аспекти дозволяють з'ясувати специфічні складові діяльності людей, функціонування всієї правової системи України. Тому значення антропологічного принципу в розвитку сучасних правових реформ в Україні полягає в тому, що людина має стати центром усієї життєдіяльності суспільства, мірою всіх речей, вищою соціальною цінністю. Реалізація цього принципу в українському законодавстві (на основі вітчизняного й світового досвіду), розробка механізму, наукової теорії його застосування мають забезпечити такі особливості: самостійність людини як суб'єкта права; здатність виявляти ініціативу та відповідати за свої дії й рішення; посилення гарантій невторчання у сферу, у якій людина має право діяти на власний розсуд; формування ефективних юридичних механізмів реалізації; захист прав людини; надання людині необхідної державної та громадської допомоги в реалізації прав і виконанні нею обов'язків; розвиток системи юридичної освіти населення; розвиток ідеологічного й політичного плюралізму; урахування індивідуальних поглядів і національних інтересів під час прийняття рішень [14, с. 88–94].

Роль антропологічного принципу права в розвитку правової системи сучасної української держави визначається насамперед необхідністю забезпечення самовизначення особи, її розвитку та соціалізації. При цьому право є об'єктивно можливим масштабом соціальної свободи, що стимулює творчу активність, самовідомість людини, гарантує визнання суспільством того, що кожний індивід народжується

вільним і рівним з іншими, а верховенство права розглядається як соціальний феномен, що зумовлює невід'ємні права людини на свободу, рівність, справедливість, гідне життя, повагу й недоторканність [15, с. 8–10]. Це зумовлює можливість реалізації інших прав і свобод людини й громадянина, надає підстави для висновку про неприпустимість їх скасування або будь-якого обмеження. Саме завдяки визнанню гідності людини вважаються недоторканими й невідчужуваними права людини, унаслідок чого вони складають основу будь-якого суспільства, а також справедливості.

Для правової системи сучасної України характерним є прагнення до реалізації антропологічного принципу в усіх сферах суспільного життя. Завдяки конституційному закріпленню верховенства права, пріоритету прав і свобод людини над державними інтересами захист особистості, її гідності й волі стає визначальним фактором під час прийняття суспільно значимих владних рішень, у процесі нормотворчості тощо. Антропологізація правової системи яскраво виражається в тенденціях законотворчої діяльності.

Література

1. Теория государства и права / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М. : Юристъ, 1999. – 640 с.
2. Оборотов Ю.М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Ю.М. Оборотов ; Одеська нац. юрид. академія. – О., 2003. – 379 с.
3. Тодика Ю.М. Конституційні засади формування правової культури / Ю.М. Тодика. – Х. : РАЙДЕР, 2001. – 160 с.
4. Дьоміна О.С. Проблеми формування правової культури в Україні в умовах трансформації політичного режиму / О.С. Дьоміна // Держава і право : зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – Вип. 31. – С. 39–44.
5. Копієвська О.Р. До проблеми формування правової культури особи в Україні / О.Р. Копієвська // Держава і право : зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – Вип. 34. – С. 104–109.
6. Семитко А.П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс / А.П. Семитко. – Екатеринбург : Изд-во Уральского гос. ун-та, 1996. – 312 с.
7. Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / под ред. Л.М. Дробижевой, Е.И. Головахи. – К. : Институт социологии НАН Украины ; М. : Институт социологии РАН, 2007. – 280 с.
8. Оніщенко Н.М. Правова система і держава в Україні / Н.М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 132 с.
9. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / Н.І. Карпачова, Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчук та ін. – К. : Юридична думка, 2007. – 424 с.
10. Алексеев С.С. Философия права / С.С. Алексеев. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 336 с.
11. Петришин О.В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О.В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. / за ред. М.І. Панова. – Х. : Нац. юрид. академія України, 2000. – Ч. 1. – С. 35–48.
12. Скакун О.Ф. Правова система України на правовій карті світу / О.Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2004. – 96 с.
13. Бігун В.С. Людина в праві та науках про право: три загальнонаукові підходи до дефініції / В.С. Бігун // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : матер. I всеукр. круглого столу (м. Львів, 16–17 вересня 2005 р.). – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2006. – С. 37–42.
14. Коментар до Конституції України. – 2-е вид., випр. та доп. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – 412 с.
15. Права людини в Україні – 2006: доповідь правозахисної організації / за ред. Є.Ю. Захарова. – Х. : Права людини, 2007. – 508 с.

Анотація

Завальнюк В. В. Антропологія в системі цінностей права. – Стаття.

Юридична антропологія у формуванні правової культури українського народу та в розвитку правової системи України викликає інтерес, оскільки з позицій антропологічного підходу культура в цілому розуміється як сукупність благ, створених людиною, на відміну від природних благ. Перевагою антропологічного підходу є глибина аналізу культури як прояву різноманітних сфер людського життя.

Ключові слова: правова культура, антропологія права, антропологічний підхід, правова система, правове життя.

Аннотация

Завальнюк В. В. Антропология в системе ценностей права. – Статья.

Юридическая антропология в формировании правовой культуры украинского народа и развитии правовой системы Украины представляет интерес, поскольку с позиций антропологического подхода культура в целом понимается как совокупность благ, созданных человеком, в отличие от естественных благ. Достоинством антропологического подхода является глубина анализа культуры как проявление различных сфер человеческой жизни.

Ключевые слова: правовая культура, антропология права, антропологический подход, правовая система, правовая жизнь.

Summary

Zavalniuk V. V. Anthropology in the value system of law. – Article.

Legal anthropology in the formation of the legal culture of the Ukrainian people and in the development of the Ukrainian legal system is interesting because in terms of the anthropological approach to culture is generally understood as the totality of the benefits created by man, as opposed to natural. The advantage of the anthropological approach is the depth of the analysis of culture as a manifestation of the different spheres of human life.

Key words: legal culture, anthropology law, anthropology approach, legal system, legal life.

УДК 342.7

В. І. Буюклі

ЕВОЛЮЦІЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДІВ НА ПРАВООХОРОННУ ФУНКЦІЮ ДЕРЖАВИ

Актуальним та досі не вирішеним питанням філософсько-правового характеру залишається філософсько-правовий вимір правоохоронної функції держави, що обумовлює потребу у відповідних наукових дослідженнях. Розглянемо аспекти розвитку відображення образу правоохоронної функції держави у філософському вимірі. Такий аналіз, що є метою нашої роботи, передбачає вирішення таких **завдань**, як надання філософської оцінки та тлумачення категорії правоохоронної діяльності, дослідження змісту та зв'язку такої оцінки з правоохоронною функцією держави, висвітлення проблем, що склалися у філософській думці з відповідного питання.

Загальний аналіз робіт вітчизняних авторів свідчить про те, що визначення правоохоронної діяльності, як правило, містяться у навчальній літературі та окремих наукових роботах у сфері адміністративного та кримінального права, ці визначення не мають узгодженості між собою навіть у ключових питаннях. Водночас неможливо окреслювати зміст правоохоронної функції держави